

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การวิเคราะห์ ตัวอย่างในชีวสาร

เพ็ญศรี ทองนพเนื่อ

การวิเคราะห์ตัวยาในชีวสาร

การวิเคราะห์ตัวยาในชีวสาร

เพ็ญศรี ทองนพเนื่อ

สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2553

เพ็ญศรี ทองนพเนื้อ

การวิเคราะห์ตัวยาในชีวะสาร / เพ็ญศรี ทองนพเนื้อ

1. ยา -- การวิเคราะห์. 2. สารน้ำในร่างกาย -- การวิเคราะห์.

610.28

ISBN 978-974-03-2659-5

สปจ. 1455

สรรคุณคำวิชาการ สู้สังคม

www.ChulaPress.com

Knowledge to All

ลิขสิทธิ์ของสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ครั้งที่ 1 จำนวน 1,000 เล่ม พ.ศ. 2553

การผลิตและการลอกเลียนหนังสือเล่มนี้ไม่ว่ารูปแบบใดทั้งสิ้น

ต้องได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรจากสำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้จัดทำหน้าย ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330

สาขา

ศาลาพระเกี้ยว โทร.0-2218-7000-3 โทรสาร0-2255-4441

สยามสแควร์ โทร.0-2218-9881-2 โทรสาร 0-2254-9495

ม.นครสวรรค์ จ.พิษณุโลก โทร. 0-5526-0162-4 โทรสาร 0-5526-0165

ม.เทคโนโลยีสุรนารี จ.นครราชสีมา โทร. 0-4421-6131-4 โทรสาร 0-4421-6135

ม.บูรพา จ.ชลบุรี โทร. 0-3839-4855-9 โทรสาร 0-3839-3239

โรงเรียนนายร้อย จปร. จ.นครนายก โทร. 0-3739-3023 โทรสาร 0-3739-3023

ม.พะเยา จ.พะเยา โทร. 0-5446-6799-800 โทรสาร 0-5446-6798

จัตุรัสจามจุรี (CHAMCHURI SQUARE) ชั้น 4 โทร. 0-2160-5301-2 โทรสาร0-2160-5304

รัตนานิเบศร์ (แยกแคราย) โทร. 0-2950-5408-9 โทรสาร 0-2950-5405

ม.เทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี จ.นครราชสีมา โทร. 0-4492-2662-3 โทรสาร 0-4492-2664

มือถือ 08-6392-7785

Call Center (จัดส่งทั่วประเทศ) โทร. 0-2255-4433 <http://www.chulabook.com>

และเครือข่าย

ร้านค้าติดต่อ แผนกขายส่ง สาขารัตนานิเบศร์ (แยกแคราย) โทร. 0-2950-5408-9 โทรสาร 0-2950-5405

มีจำหน่ายที่ ร้านซีเ็ดทุกสาขา ร้านนายอินทร์ทุกสาขา และร้านหนังสือชั้นนำทั่วประเทศ

กองบรรณาธิการ : ทิพวรรณ โหละสุต

ออกแบบปก : กิตติกร สุรางค์ ออกแบบรูปเล่ม : ศ. ภาณุ. ดร.เพ็ญศรี ทองนพเนื้อ

พิมพ์ที่ : บริษัท แอคทีฟ พรินท์ จำกัด โทร. 0-2215-7698 โทรสาร 0-2214-0038

คำนำ

หนังสือ “การวิเคราะห์ตัวยาในชีวสาร” ได้ถูกเรียบเรียงขึ้นด้วยวัตถุประสงค์ เพื่อใช้เป็นหนังสือหลักในการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษา ในวิชา Advanced biomedical analysis และวิชา Drug determination และเป็นหนังสือวิชา Biomedical analysis ที่ใช้สอนในระดับปริญญาตรี อีกทั้งใช้เป็นหนังสือสำหรับนักวิทยาศาสตร์ผู้ปฏิบัติงานการตรวจติดตามระดับยาในผู้ป่วยในสถานพยาบาล และผู้ปฏิบัติงานศึกษาเกี่ยวกับชีวสมมูลของตัวยาที่ผลิตในประเทศ รวมถึงนักวิจัยที่ทำการศึกษาด้านเภสัชจลนศาสตร์ของตัวยาและสารจากผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ และด้านวิศวกรรมชีวเวชที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิต ดังนั้น หนังสือเล่มนี้จึงเป็นประโยชน์ในการเป็นแหล่งความรู้พื้นฐานด้านทฤษฎีสู่การปฏิบัติจริง เพื่องานวิจัย วิทยานิพนธ์ ปริญญานิพนธ์ ของนิสิต นักศึกษา ผู้ปฏิบัติงาน นักวิจัย ตลอดจนบุคคลทั่วไปที่มีความสนใจงานวิเคราะห์ตัวยาในชีวสาร

หนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้เรียบเรียงและค้นคว้าจากหลักวิชา และพัฒนาการของเทคโนโลยีการวิเคราะห์แล้ว ยังนำมาจากความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ของผู้เขียนเกี่ยวกับการวิเคราะห์ตัวยาในชีวสาร ทั้งจากการสอน การวิจัย การเป็นที่ปรึกษา และเป็นวิทยากร มา มากกว่า 20 ปี โดยผลงานที่สร้างสมต่างๆ ได้ถูกนำมาเป็นตัวอย่างในการอธิบายเชื่อมโยงจากหลักทฤษฎีสู่การปฏิบัติจริง และได้เน้นเทคนิคการวิเคราะห์ที่นิยมใช้กันอย่างมากในปัจจุบัน เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการนำไปใช้ปฏิบัติได้จริง หรือเพื่อเป็นหลักการให้เห็นถึงแนวทางเพื่อการปฏิบัติ พร้อมทั้งมีการอธิบายเฉพาะเจาะจงในรายละเอียดที่สำคัญในกระบวนการวิเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเลือกและพัฒนาเทคนิคการวิเคราะห์ที่เหมาะสม ซึ่งต้องอาศัยทั้งหลักวิชาและทักษะซึ่งเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ และแม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงหลักการสำคัญของเครื่องมือประเภทต่างๆ ที่ใช้ในการวิเคราะห์ แต่มิได้เน้นรายละเอียดในส่วนประกอบต่างๆ ของเครื่องมือวิเคราะห์เหล่านั้น เนื่องจากส่วนประกอบของเครื่องมือจะมีการพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาตามแหล่งผลิตและการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยี อีกทั้งความรู้และข้อมูลดังกล่าวมักมีอยู่ในคู่มือของเครื่องมือ หรือตำราในด้านเครื่องมือการวิเคราะห์โดยตรง ดังนั้น จุดเน้นสำคัญของหนังสือเล่มนี้จึงเป็นการเชื่อมโยงให้ผู้อ่านได้เข้าใจในการนำหลักการสำคัญต่างๆ ที่เรียบเรียงไว้ไปเชื่อมต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต เพื่อให้หนังสือนี้เป็นได้ทั้งพื้นฐานทฤษฎี และหลักการปฏิบัติของการวิเคราะห์ตัวยา

ในชีวิตจริง และเข้ากับยุคสมัยได้ตลอดเวลา นอกจากนี้การรวบรวมและเรียบเรียง
จนเป็นหนังสือดังปรากฏอยู่นี้ ได้เคยนำมาใช้เป็นเอกสารในการเรียนการสอนทั้งระดับ
บัณฑิตศึกษา และระดับปริญญาตรี โดยมีการปรับปรุงและปรับแต่งจนมั่นใจได้ว่าจะทำให้อ่าน
ได้เข้าใจง่าย รวมถึงมีเนื้อหาที่ประสานเชื่อมโยงกันได้ดีตลอดทั้งเล่ม

การเรียงลำดับเนื้อหาในหนังสือ “การวิเคราะห์ด้วยยาในชีวิตจริง” นี้ เป็นการลำดับตาม
ขั้นตอนของกระบวนการวิเคราะห์ด้วยยาในชีวิตจริง โดยตั้งต้นจากการทำความเข้าใจกับงาน
วิเคราะห์ทางชีวสาร ในบทที่ 1 การทำความเข้าใจกับข้อมูลสำคัญของการวิเคราะห์ทั้งส่วนของ
ตัวอย่าง และส่วนของชีวสาร ในบทที่ 2 รายละเอียดในบทที่ 3 เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการเตรียม
ตัวอย่างชีวสารให้พร้อมสำหรับการวิเคราะห์ สำหรับบทที่ 4 และบทที่ 5 เป็นเทคนิควิธี
วิเคราะห์ ที่เน้นเฉพาะเทคนิค HPLC และเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์ ตามลำดับ ดังนั้น เพื่อให้
ผู้อ่านได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง และเข้าใจการวิเคราะห์ด้วยยาในชีวิตจริงอย่างถ่องแท้ ผู้อ่านจึง
ควรอ่านติดต่อกันมาตั้งแต่บทที่ 1 จนถึงบทที่ 3 และเลือกบทที่ 4 หรือบทที่ 5 ตามแต่เทคนิค
ที่สนใจหรือต้องการใช้ นอกจากนี้หลักการและทฤษฎีของการวิเคราะห์ด้วยเทคนิค HPLC
ในบทที่ 4 ยังเหมาะกับผู้ที่ต้องใช้เทคนิค HPLC ในงานวิเคราะห์ ซึ่งอาจไม่จำเป็นต้องเป็น
ตัวอย่างชีวสาร เช่น การใช้เทคนิค HPLC เพื่อการวิเคราะห์ยาในเภสัชภัณฑ์ ในอาหาร ใน
เครื่องสำอาง ในสารจากผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ อีกทั้งเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์ในบทที่ 5 ยัง
เหมาะกับงานด้านอิมมูโนวิทยา ที่ต้องการพื้นฐานและหลักการทฤษฎีของการวิเคราะห์ด้วย
หลักการทางอิมมูโนที่ยังไม่เคยมีการรวบรวมหรือเรียบเรียงมาก่อนหน้านี้

ทั้งนี้ เพื่อให้หนังสือเล่มนี้ใช้ภาษาไทยที่ถูกต้อง ดังนั้นจึงใช้คำศัพท์ต่างๆ ตามมาตรฐาน
ของ “ศัพท์วิทยาศาสตร์ อังกฤษ-ไทย ไทย-อังกฤษ” ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 5
(แก้ไขเพิ่มเติม) พ.ศ. 2546 หลักเกณฑ์การทับศัพท์ภาษาอังกฤษ ราชบัณฑิตยสถาน และ
“ศัพท์เภสัชศาสตร์ อังกฤษ-ไทย ไทย-อังกฤษ” ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พิมพ์ครั้งที่ 2 (แก้ไข
เพิ่มเติม) พ.ศ. 2551 ยกเว้นคำที่มีการใช้เป็นตัวย่อในภาษาอังกฤษ จนเป็นที่รู้จักคุ้นเคย
จำเป็นต้องคงตัวย่อเหล่านั้น รวมถึงชื่อตัวยาต่างๆ เป็นภาษาอังกฤษดั้งเดิม เช่น HPLC
Theophylline เพื่อให้อิงกับระบบสากลได้ด้วย

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
1 บทนำ	1
1.1 ความจำเป็นของการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร	1
1.2 ความแตกต่างของการวิเคราะห์ตัวยาในเภสัชภัณฑ์และตัวยา ในตัวอย่างชีวสาร	5
1.3 ขั้นตอนการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร	7
เอกสารอ้างอิง	9
2 ข้อมูลของตัวยาและชีวสาร เพื่อการวิเคราะห์	11
2.1 ข้อมูลของตัวยาเพื่อการวิเคราะห์	11
2.1.1 ข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่นอกร่างกาย	11
2.1.2 ข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่ในร่างกายสิ่งมีชีวิต	14
2.1.3 สารมาตรฐานของตัวยา	16
2.2 ชีวสาร	17
2.2.1 ตัวกลางชีวสาร และตัวอย่างชีวสาร	18
2.2.2 ตัวอย่างชีวสารสามัญ	20
2.2.2.1 เลือด พลาสมา ซีรัม	20
2.2.2.2 น้ำลาย	32
2.2.2.3 ปัสสาวะ	36
2.2.2.4 อูจจาระ	39
2.2.3 ตัวอย่างชีวสารเฉพาะ	40
เอกสารอ้างอิง	42

	หน้า
3 การเตรียมตัวอย่างชีวสาร เพื่อการวิเคราะห์	45
3.1 เทคนิคการเตรียมตัวอย่างชีวสาร	46
3.2 การปรับสภาพชีวสาร ก่อนการเตรียมตัวอย่าง	47
3.2.1 การเจือจางตัวอย่าง	48
3.2.2 การทำแห้งเยือกแข็ง	48
3.2.3 การปั่นผสมเป็นเนื้อเดียว	48
3.2.4 การแยกสลายคู่ด้วยน้ำ	49
3.2.5 การทำอนุพันธ์เคมี	50
3.3 การแยกโปรตีน	51
3.3.1 หลักการในการแยกโปรตีน	52
3.3.2 การแยกโปรตีนด้วยการตกตะกอน	54
3.3.2.1 กลุ่มสารแยกโปรตีนที่ทำให้โปรตีนขาดน้ำ	55
3.3.2.2 กลุ่มสารแยกโปรตีนที่ทำให้เกิดเกลือโปรตีนที่ไม่ละลาย	57
3.3.2.3 วิธีการเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วยการแยกโปรตีน	61
3.3.2.4 ประสิทธิภาพของการเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วยการแยกโปรตีน	65
3.3.3 อัลตราฟิลเทรชัน	66
3.3.4 ไดแอลลิซิส	67
3.3.5 ไมโครไดแอลลิซิส	67
3.3.6 เรสทริกต์แอกเซสมีเดีย (Restricted access media, RAM)	69
3.3.6.1 ประเภทของ RAM	70
3.3.6.2 การใช้ RAM ในการวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสาร	70
3.4 การสกัดด้วยสารสกัดของเหลว	73
3.4.1 กฎการกระจายตัวของเน็นสต์	74
3.4.2 การเลือกใช้สารสกัดของเหลว	76
3.4.3 การปรับสภาวะของตัวอย่างชีวสารเพื่อการสกัด	77
3.4.4 วิธีการสกัดตัวอย่างชีวสารด้วยสารสกัดของเหลว	79
3.4.5 ประสิทธิภาพของการเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วยการสกัด	82

	หน้า
3.5 การสกัดด้วยสารสกัดของแข็ง	83
3.5.1 วิวัฒนาการของสารสกัดของแข็ง	83
3.5.2 กลไกการสกัดด้วย SPE	87
3.5.3 ขั้นตอนพื้นฐานในการใช้ SPE	88
3.5.4 การเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วย SPE	90
3.5.5 การหาประสิทธิภาพของการสกัด	100
3.6 การเปรียบเทียบการเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วยการแยกโปรตีนและการสกัดด้วยสารสกัดของเหลวและของแข็ง	101
3.7 การสกัดด้วยสารสกัดอื่น ๆ	101
3.7.1 การสกัดด้วยของเหลวเหนือจุดวิกฤต	101
3.7.2 การสกัดด้วยสารสกัดที่เป็นแอนติบอดี	103
3.7.2.1 กลไกการสกัดด้วยแอนติบอดี	103
3.7.2.2 การเตรียมสารสกัด IAC	105
3.7.2.3 ขั้นตอนการสกัดด้วย IAC	108
3.8 การสกัดระดับจุลภาค	111
3.8.1 การสกัดระดับจุลภาคด้วยเฟสของแข็ง (SPME)	111
3.8.1.1 ประเภทของเฟสของแข็งและการใช้งาน	112
3.8.1.2 หลักการของการสกัดด้วยเทคนิค SPME	113
3.8.1.3 การใช้ SPME ในการเตรียมตัวอย่างชีวสาร	116
3.8.1.4 วิธีการสกัดด้วย SPME	119
3.8.2 การสกัดระดับจุลภาคด้วยเฟสของเหลว	120
3.8.2.1 หลักการของการสกัดด้วย LPME	121
3.8.2.2 การเตรียมตัวอย่างชีวสารด้วยวิธี LPME	124
3.9 การวิเคราะห์ที่ไม่ต้องเตรียมตัวอย่างชีวสาร	126
เอกสารอ้างอิง	128
4 การวิเคราะห์ตัวอย่างในตัวอย่างชีวสารด้วยเทคนิคโครมาโทกราฟี	135
4.1 พัฒนาการของวิธีการวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสาร	136

	หน้า
4.2 การวิเคราะห์ด้วยเทคนิค HPLC	139
4.2.1 รูปแบบของเทคนิค HPLC	141
4.2.2 รากฐานการวิเคราะห์ด้วยเทคนิค HPLC	143
4.3 คอลัมน์ HPLC	146
4.3.1 สารที่บรรจุภายในคอลัมน์ HPLC	146
4.3.1.1 สมบัติทางเคมีของสารบรรจุภายในคอลัมน์	146
4.3.1.2 สมบัติทางกายภาพของสารบรรจุภายในคอลัมน์	153
4.3.2 โครงแบบของคอลัมน์	155
4.3.3 การเลือกส่วนประกอบของคอลัมน์	158
4.3.4 การ์ดคอลัมน์	159
4.3.5 การใช้งานและการดูแลรักษาคอลัมน์	161
4.3.5.1 การดูแลรักษาคอลัมน์	162
4.3.5.2 การใช้งานคอลัมน์	162
4.3.5.3 ประสิทธิภาพคอลัมน์	165
4.4 เฟสเคลื่อนที่	169
4.4.1 เฟสเคลื่อนที่สำหรับ RPLC	170
4.4.1.1 ส่วนประกอบหลักของเฟสเคลื่อนที่สำหรับ RPLC	170
4.4.1.2 ส่วนประกอบเสริมของเฟสเคลื่อนที่สำหรับ RPLC	172
4.4.2 การเตรียมเฟสเคลื่อนที่สำหรับ RPLC	177
4.5 เครื่องตรวจ	180
4.5.1 เครื่องตรวจ UV	180
4.5.1.1 ประเภทของเครื่องตรวจ UV	182
4.5.1.2 ข้อจำกัดของการตรวจค่าการดูดกลืนแสงยูวี	184
4.5.2 เครื่องตรวจ FL	186
4.5.2.1 ข้อพิจารณาในการเลือกใช้เครื่องตรวจ FL	188
4.5.3 เครื่องตรวจ EC	189
4.5.3.1 รูปแบบของเครื่องตรวจ EC	189
4.5.3.2 การใช้เครื่องตรวจ EC แบบวัดค่ากระแส	190

	หน้า
4.5.4 เครื่องตรวจยูนิเวอร์แซล	191
4.5.5 เครื่องตรวจ MS	191
4.5.5.1 ลักษณะเฉพาะของการวิเคราะห์ด้วย LC-MS	192
4.6 การกำหนดสภาวะ HPLC	193
4.6.1 ข้อมูลของสภาวะ HPLC	193
4.6.1.1 การกำหนดสภาวะ HPLC สำหรับงานวิเคราะห์หนึ่ง ๆ	194
4.6.2 การคัดเลือกเครื่องตรวจ	195
4.6.2.1 วิธีการตรวจสอบประสิทธิภาพการดูดกลืนแสง	195
4.6.2.2 ข้อพิจารณาในการเลือกชนิดของเครื่องตรวจ	196
4.6.3 กลไกการคงอยู่ของสารสำหรับ RPLC	199
4.6.4 การคัดเลือกคอลัมน์ HPLC	200
4.6.5 การกำหนดส่วนประกอบของเฟสเคลื่อนที่	202
4.6.5.1 ส่วนผสมของเฟสเคลื่อนที่สำหรับ RPLC	202
4.6.5.2 อัตราเร็วการไหลของเฟสเคลื่อนที่	207
4.6.6 การทดสอบสภาวะ HPLC	208
4.7 สภาวะ HPLC แบบพิเศษ	211
4.7.1 การแยกไคแรล	211
4.7.1.1 การแยกไคแรลลิตีของยาในตัวอย่างชีวสาร	211
4.7.1.2 หลักในการวิเคราะห์ยาไคแรล	212
4.7.1.3 การเลือกใช้การแยกไคแรล	214
4.7.2 โครมาโทกราฟีแบบไมเซลล์ (Micelle chromatography)	214
4.7.2.1 สมบัติของสารลดแรงตึงผิวในการใช้กับ MLC	214
4.7.2.2 สภาวะ HPLC สำหรับ MLC	215
4.8 กระบวนการวิเคราะห์ตัวอย่างในตัวอย่างชีวสาร	216
4.8.1 สภาวะ HPLC ของตัวอย่างที่ต้องการวิเคราะห์	216
4.8.2 วิธีการเตรียมตัวอย่างชีวสาร	216
4.9 การวิเคราะห์ข้อมูล	229
4.9.1 การวิเคราะห์เชิงคุณภาพ	229

	หน้า
4.9.2 การวิเคราะห์เชิงปริมาณ	229
4.9.2.1 พื้นที่ภายใต้เส้นกราฟ หรือความสูงพีค	230
4.9.2.2 วิธีการเทียบมาตรฐาน	231
4.9.2.3 รูปแบบของเส้นกราฟเทียบมาตรฐาน	239
4.10 การตรวจรับรองวิธีการวิเคราะห์ชีวสาร	245
4.10.1 ระดับของการตรวจรับรอง	246
4.10.2 สารมาตรฐานอ้างอิง	248
4.10.3 รายละเอียดของแต่ละพารามิเตอร์ในการตรวจรับรอง	248
4.10.3.1 ประสิทธิภาพของการเตรียมตัวอย่าง	248
4.10.3.2 สภาพเชิงเส้น	250
4.10.3.3 การหาค่าความเข้มข้นต่ำสุดที่วิเคราะห์ได้	251
4.10.3.4 ความแม่นยำของวิธีวิเคราะห์	253
4.10.3.5 ความเที่ยงของวิธีวิเคราะห์	255
4.10.3.6 สภาพจำเพาะ หรือสภาพคัดเลือกของวิธีวิเคราะห์	256
4.10.3.7 เสถียรภาพของตัวอย่าง	257
เอกสารอ้างอิง	260
5 เทคนิคการวิเคราะห์ตัวอย่างในตัวอย่างชีวสารด้วยหลักการทางอิมมูน	267
5.1 หลักการของเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์	269
5.1.1 อิมมูโนแอสเซย์แบบมีการแย่งที่	270
5.1.2 อิมมูโนแอสเซย์แบบไม่มีการแย่งที่	270
5.1.3 อิมมูโนแอสเซย์เป็นเนื้อเดียวกัน และไม่เป็นเนื้อเดียวกัน	271
5.2 แอนติเจน	272
5.2.1 แอนติเจนไม่สมบูรณ์	272
5.2.2 แอนติเจนสังยุค	273
5.2.3 เอพิโทป (Epitope)	274
5.2.4 บทบาทแอนติเจนในเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์	274

	หน้า
5.3 แอนติบอดี	274
5.3.1 โครงสร้างของอิมมูโนโกลบูลินจี (IgG)	275
5.3.2 แอนติบอดีที่ใช้ในการวิเคราะห์	276
5.3.3 การผลิตแอนติบอดีพอลีโคลน (PAb)	277
5.3.4 การผลิตแอนติบอดีโมโนโคลน (MAb)	283
5.4 ตัวติดฉลาก (Labels)	285
5.4.1 ติดฉลากกัมมันตรังสี	285
5.4.2 ติดฉลากเอนไซม์	287
5.4.3 ติดฉลากฟลูออเรสเซนต์	290
5.4.4 ติดฉลากอนุภาคทองคำ	292
5.5 เทคนิคอิมมูโนแอสเซย์สำหรับวิเคราะห์ตัวอย่างในชีวสาร	294
5.5.1 เทคนิค RIA	294
5.5.1.1 การแยกสารกัมมันตรังสีอิสระ	295
5.5.1.2 วิธีวิเคราะห์ด้วยเทคนิค RIA	297
5.5.1.3 เทคนิค RIA เป็นเนื้อเดียวกัน	297
5.5.2 เทคนิค ELISA	298
5.5.2.1 ลักษณะเฉพาะของเทคนิค ELISA	298
5.5.2.2 รูปแบบพื้นฐานของเทคนิค ELISA	299
5.5.2.3 วิธีการวิเคราะห์ด้วยเทคนิค ELISA	303
5.5.3 เทคนิค ELISA ด้วยหลักการเฮเทอโรโลยี	305
5.5.4 เทคนิคเมมเบรน อิมมูโนแอสเซย์	307
5.6 การวิเคราะห์ข้อมูล	309
5.6.1 การสร้างเส้นกราฟเทียบมาตรฐาน	310
5.6.2 การคำนวณค่าความเข้มข้นของตัวอย่าง	312
5.7 การตรวจรับรองวิธีการวิเคราะห์ ด้วยเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์	312
เอกสารอ้างอิง	313
คำย่อและสัญลักษณ์	319
บรรณานุกรม	323

1 บทนำ

- 1.1 ความจำเป็นของการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร
- 1.2 ความแตกต่างของการวิเคราะห์ตัวยาในเมทริกซ์และตัวยาในตัวอย่างชีวสาร
- 1.3 ขั้นตอนการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร

การวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสารเป็นการนำตัวอย่างเลือด หรือปัสสาวะ หรือน้ำลาย หรือเนื้อเยื่อ ฯลฯ มาจากสิ่งมีชีวิตซึ่งอาจเป็นคนหรือสัตว์ เพื่อตรวจวิเคราะห์หาปริมาณหรือความเข้มข้นของตัวยาหรือสารเมแทบอไลต์ที่เกิดจากยา ด้วยเทคนิคและกระบวนการของการวิเคราะห์ที่ได้รับการตรวจรับรองว่า สามารถวิเคราะห์ตัวยานั้นๆ ได้อย่างถูกต้อง ผลลัพธ์จากการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร คือ ข้อมูลของค่าความเข้มข้นของตัวยา และ/หรือเมแทบอไลต์ของตัวยาในตัวอย่างนั้นๆ ณ เวลาที่เก็บตัวอย่างมา

1.1 ความจำเป็นของการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร

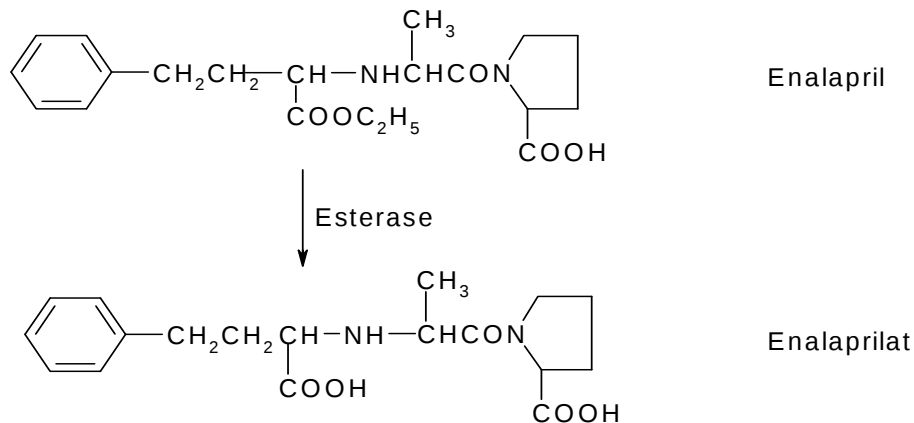
การวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร มีความจำเป็นในกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องระหว่างยากับสิ่งมีชีวิต ยกตัวอย่างเช่น การวิจัยพัฒนายาใหม่ (New Drug Research and Development, R&D) การศึกษาชีวสมมูล (Bioequivalence study, BE) การตรวจติดตามระดับยา (Therapeutic Drug Monitoring, TDM) การตรวจพิสูจน์ด้านพิษวิทยา นิติเวช การใช้ยาเกินขนาด การใช้ในทางที่ผิด (Drug abuse)

การวิจัยพัฒนายาใหม่ (R&D)

ในกระบวนการของการวิจัยเพื่อการพัฒนาใหม่จากสารเคมีหรือสารชีวเคมีที่มีการทดสอบพบฤทธิ์ทางเภสัชวิทยาที่น่าสนใจหรือเป็นที่ต้องการ ก่อนที่จะตัดสินใจว่า ควรพัฒนาสารนี้เป็นยาหรือไม่? ในรูปแบบเมทริกซ์แบบใด? จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีการหา

ค่าพารามิเตอร์ต่าง ๆ ทางเภสัชจลนศาสตร์ (Pharmacokinetics) และหาอัตราสารเข้าระบบชีวภาพ (Bioavailability) ของสารนี้ในสิ่งมีชีวิต ซึ่งมักใช้สัตว์ทดลอง และจำเป็นต้องทำการวิเคราะห์สารที่ศึกษาในตัวอย่างเลือดหรือพลาสมาที่เก็บวิเคราะห์ที่เวลาต่าง ๆ หลังจากสัตว์ทดลองได้รับสารนี้เข้าสู่ร่างกายทั้งทางหลอดเลือดและทางหลอดอาหาร เพื่อให้ได้คำตอบสำคัญของสารที่ศึกษานี้ว่า ควรพัฒนาสารที่ศึกษาไปเป็นยาในสูตรโครงสร้างเดิม หรือควรมีการเปลี่ยนแปลงสูตรโครงสร้าง หรือควรพัฒนาต่อไปเพื่อเป็นยาสำหรับรับประทานได้หรือไม่

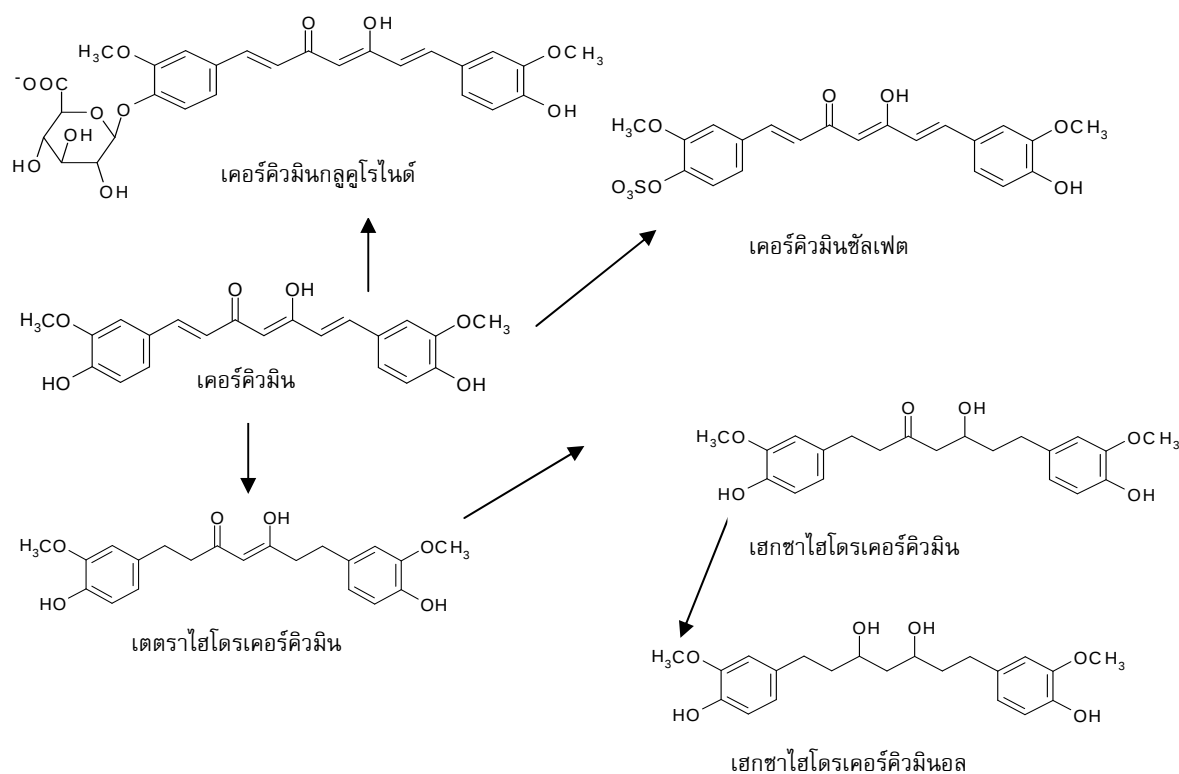
ยกตัวอย่างเช่น enalaprilat เป็นสารที่มีฤทธิ์ในการลดความดันโลหิต จากการวิเคราะห์ enalaprilat ในตัวอย่างเลือด พบว่ามีการดูดซึมในทางเดินอาหารไม่ดี จึงได้มีการดัดแปรสูตรโครงสร้างจาก enalaprilat เป็น enalapril เพื่อให้ผลิตเป็นยาสำหรับรับประทานได้ โดย enalapril หลังการรับประทานจะถูกเปลี่ยนเป็น enalaprilat ในร่างกาย ดังแสดงในรูปที่ 1-1¹⁻²

รูปที่ 1-1 การเปลี่ยนแปลงของ Enalapril ในร่างกายไปเป็น Enalaprilat

อีกตัวอย่างที่น่าสนใจและเป็นประโยชน์อย่างมาก จากการที่วิเคราะห์หาปริมาณของสารสำคัญจากตัวอย่างเลือด ปัสสาวะ หรือของเหลวอื่น ๆ จากสิ่งมีชีวิต ได้แก่ การพยายามพัฒนาสารเคอร์คิวมิน (curcumin) เพื่อใช้รับประทาน สารเคอร์คิวมินเป็นสารสกัดที่ได้จากสมุนไพรขมิ้นชัน จากการตรวจวิเคราะห์ตัวอย่างเลือดที่ได้จากการศึกษาทดลองในหนู พบว่าสารเคอร์คิวมินเมื่อเข้าสู่ทางเดินอาหารจะถูกเอนไซม์ในร่างกายเปลี่ยนสารเคอร์คิวมินไปเป็นสารเมแทบอลิต์อีกหลายตัว มีเตตราไฮโดรเคอร์คิวมิน (tetrahydrocurcumin, THC) เคอร์คิวมินกลูคูโรไนด์ (curcumin glucuronide) เป็นต้น (รูปที่ 1-2)³ และวิเคราะห์พบสารเคอร์คิวมินใน

กระแสเลือดในระดับที่ต่ำมาก ผลประโยชน์จากการวิเคราะห์นี้จึงช่วยให้เกิดการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์เป็นสารประกอบเชิงซ้อนของเคอร์คิวมินกับฟอสโฟลิพิด ซึ่งช่วยให้อัตราสารเข้าระบบชีวภาพของเคอร์คิวมินเพิ่มมากขึ้นเป็นเท่าตัว⁴

รูปที่ 1-2 การเปลี่ยนแปลงของเคอร์คิวมินในหนู

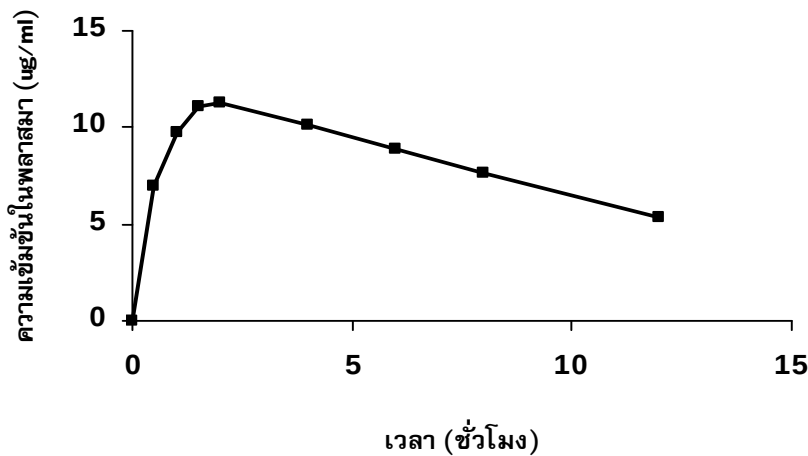
การศึกษาชีวสมมูล (BE)

ในการเปรียบเทียบผลิตภัณฑ์อย่างน้อยสองผลิตภัณฑ์ว่ามีความเท่าเทียมกันหรือไม่ ในด้านการที่ตัวยาในผลิตภัณฑ์ถูกดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต ทั้งด้านอัตราเร็วของการดูดซึมและปริมาณยาที่ถูกดูดซึม หัวใจสำคัญของการได้มาซึ่งคำตอบข้างต้น คือ การที่ต้องทำการวิเคราะห์ตัวอย่างเลือด/พลาสมา หรือปัสสาวะ ที่เก็บจากอาสาสมัครที่ได้รับผลิตภัณฑ์ต้นแบบและผลิตภัณฑ์ที่ต้องการเปรียบเทียบค่าความเข้มข้นของตัวยาที่วิเคราะห์ได้จากตัวอย่างชีวสาร จึงจะนำไปคำนวณเพื่อตอบการมีชีวสมมูลระหว่างสารเปรียบเทียบกับสารต้นแบบ ยกตัวอย่างเช่น การศึกษาชีวสมมูลของยา gemfibrosil⁵ ที่ผลิตในประเทศ เทียบกับยาต้นแบบจากบริษัทที่

เป็นผู้คิดค้นตัวยานี้ จำเป็นต้องทำการศึกษาพัฒนาให้ได้มาซึ่งวิธีการวิเคราะห์ตัวยานี้ในพลาสมาของคน จึงจะทำการศึกษาชีวสมมูลได้

การตรวจติดตามระดับยา (TDM)

เป็นอีกบทบาทที่จำเป็นต้องสามารถตรวจวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสารที่เก็บมาจากผู้ป่วย เพื่อให้รู้ถึงระดับของตัวยานั้น ๆ ในผู้ป่วย สำหรับการคำนวณปรับขนาดของตัวยานั้นให้มีความเข้มข้นที่เหมาะสมในการออกฤทธิ์ในผู้ป่วย ยกตัวอย่าง เช่น การตรวจติดตามระดับยา theophylline⁶ ในผู้ป่วยโรคหอบหืด ให้มีความเข้มข้นของตัวยานี้ในกระแสเลือดระหว่าง 10–20 µg/ml (รูปที่ 1-3)

รูปที่ 1-3 ระดับความเข้มข้นของ Theophylline ในพลาสมาที่เวลาต่าง ๆ

การทำ TDM นี้ถือเป็นสิ่งสำคัญมาก สำหรับยาที่มีขอบเขตของความเข้มข้นของตัวยานี้ในกระแสโลหิตที่จำกัดในการทำให้เกิดผลต่อการรักษา เพราะผู้ป่วยแต่ละคนมีความแตกต่างกัน การใช้ขนาดเดียวกันอาจให้ผลการรักษาที่แตกต่างกันได้ ในประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลายตระหนักความสำคัญของ TDM และจัดเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรักษาผู้ป่วย ตัวอย่างยาในรายการที่จำเป็นต้องมีการตรวจติดตามระดับยา (TDM) ดังตารางที่ 1-1 ซึ่งให้เห็นความจำเป็นของการใช้วิธีวิเคราะห์ตัวยานี้ในตัวอย่างชีวสารสำหรับการทำ TDM เพื่อช่วยเพิ่มคุณภาพชีวิตของผู้ป่วย

ตารางที่ 1-1 ตัวอย่างรายการยาที่จำเป็นต้องทำ TDM⁷

ชื่อยา	สรรพคุณในการรักษา	ช่วงความเข้มข้นยาที่มีผล ทางการรักษา (µg/mL)
Carbamazepine	โรคลมชัก	3–12
*Digoxin	โรคหัวใจ	0.5–2
Phenytoin	โรคลมชัก	10–30
Theophylline	โรคหอบหืด	10–20
Procainamide	โรคหัวใจ	4–8

*หน่วยความเข้มข้นเป็น ng/mL

นอกจากความสำคัญต่างๆ ของการที่ต้องตรวจวิเคราะห์หาปริมาณตัวยาในตัวอย่างชีวสาร ดังได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว การวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสารยังมีความจำเป็นอย่างมากในการรักษากลุ่มผู้ใช้ยาในทางที่ผิด (Drug abuse) เช่น ผู้ติดหรือเสพยาอื่น ยาบ้า ผู้ใช้ยาเกินขนาด ผู้ที่เกิดอาการพิษจากการใช้ยา หรือแม้แต่เสียชีวิตจากการใช้ยาซึ่งต้องตรวจทางนิติเวช คำตอบของชนิด ปริมาณ และช่วงระยะเวลาของการใช้ยาหรือสารในทางที่ผิดเหล่านี้ล้วนต้องได้มาจากการนำตัวอย่างจากผู้ใช้ ผู้เสพ หรือแม้กระทั่งศพของผู้เสียชีวิตมาทำการตรวจวิเคราะห์ทั้งสิ้น เช่น การตรวจปัสสาวะของผู้เสพยาบ้า⁸ การตรวจอูรีนในปัสสาวะนักกีฬา⁹

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นที่ตระหนักแล้วว่า การวิเคราะห์ตัวยา/สารต่างๆ ในตัวอย่างชีวสาร เข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อการหาคำตอบในด้านต่างๆ มากมาย จึงทำให้เกิดศาสตร์เฉพาะขึ้นอีกสาขาหนึ่ง คือ ด้านการวิเคราะห์ตัวยา/สารในตัวอย่างชีวสาร เรียกเป็นชีวเวชวิเคราะห์ (Biomedical Analysis) และเรียกนักวิเคราะห์สาขานี้ว่า นักชีวเวชวิเคราะห์

1.2 ความแตกต่างของการวิเคราะห์ตัวยาในเภสัชภัณฑ์ และตัวยาในตัวอย่างชีวสาร

ตัวยาในเภสัชภัณฑ์ หมายถึง ตัวยาในรูปแบบที่พร้อมใช้ เช่น ยาเม็ด paracetamol ขนาด 500 mg ต่อเม็ด พร้อมรับประทานแก้ปวด หรือยาเม็ด nifedipine ขนาด 10 mg ต่อเม็ด พร้อม

รับประทานลดความดันโลหิต ด้วยยาในตัวอย่างชีวสาร เช่น ด้วยยา paracetamol หรือ nifedipine ในตัวอย่างเลือด/พลาสมา หรือปัสสาวะ ภายหลังจากร่างกายได้รับยาเข้าไปแล้ว

การที่จะวิเคราะห์ด้วยยาในเภสัชภัณฑ์หรือในตัวอย่างชีวสาร แม้เป็นยาเดียวกัน เช่น การวิเคราะห์ paracetamol ในยาเม็ด กับในตัวอย่างเลือดหรือพลาสมา มีความแตกต่างกันในสองหัวข้อการวิเคราะห์ ได้แก่ ความแตกต่างด้านสภาพไว (sensitivity) และด้านสภาพจำเพาะ (specificity) ของวิธีวิเคราะห์ดังนี้

สภาพไวของการวิเคราะห์

สภาพไวของการวิเคราะห์แสดงได้ด้วยปริมาณหรือความเข้มข้นที่น้อยที่สุดของสารที่ยังสามารถวิเคราะห์ได้ด้วยวิธีวิเคราะห์ที่ใช้ ในที่นี้ลองเปรียบเทียบระหว่างการวิเคราะห์ยาเม็ด paracetamol ซึ่ง 1 เม็ดมีด้วยยา paracetamol มากถึง 500 mg กับการวิเคราะห์ paracetamol ในพลาสมาคนปกติเมื่อกินยาเม็ด paracetamol เข้าไป จนยาถูกดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต จะมีความเข้มข้นของ paracetamol มากที่สุดเพียงประมาณ 20 µg/mL ของพลาสมา ดังนั้น วิธีวิเคราะห์ที่ใช้วิเคราะห์ยาเม็ด paracetamol อาจไม่ต้องการมีความไวมากนักก็สามารถวิเคราะห์ได้ แต่หากวิเคราะห์ paracetamol ในพลาสมา ซึ่งมีปริมาณของตัวยาต่างจากในยาเม็ดถึง 25 เท่า จำเป็นต้องใช้เครื่องมือและวิธีวิเคราะห์ที่มีความไวของการวิเคราะห์มากกว่าการวิเคราะห์ด้วยยา paracetamol ในยาเม็ด จึงจะสามารถวิเคราะห์ด้วยยา paracetamol ในพลาสมาได้ ยิ่งถ้าเป็นยา nifedipine ซึ่ง 1 เม็ด มีด้วยยา nifedipine 10 mg การวิเคราะห์ด้วยยา nifedipine ในยาเม็ดสามารถนำยามาได้มากถึง 20 เม็ด เพื่อให้วิเคราะห์ได้ ขณะเดียวกัน nifedipine ในพลาสมาของคนที่ได้รับประทานยาเม็ด nifedipine เข้าไป มีความเข้มข้นสูงสุดเพียงประมาณ 0.1 µg/mL ของพลาสมา วิธีวิเคราะห์ที่นำมาใช้ยังต้องมีความไวของการวิเคราะห์มากกว่าการวิเคราะห์ยาเม็ด nifedipine เป็นหมื่นเป็นแสนเท่า

สภาพจำเพาะของการวิเคราะห์

สภาพจำเพาะของการวิเคราะห์เป็นความสามารถของวิธีวิเคราะห์ ในการที่จะแยกความแตกต่างของตัวยาที่วิเคราะห์กับสิ่งอื่นๆที่มีอยู่ในตัวอย่างที่นำมาวิเคราะห์ ในยาเม็ดนอกจากประกอบด้วยตัวยาแล้วยังมักต้องมีส่วนประกอบอื่น ๆ เช่น สารช่วยการแตกตัว แป้ง ฯลฯ ส่วนประกอบเหล่านี้ทางผู้ผลิตหรือเจ้าของตำรับยานั้นย่อมรู้ปริมาณและชนิดของสารเหล่านี้ ในการวิเคราะห์ยาเม็ดจึงมักสามารถใช้วิธีที่เหมาะสม เช่น ใช้ตัวทำละลายในการละลายตัวยาออกมาและนำไปวิเคราะห์ได้ แต่หากเป็นตัวอย่างชีวสาร เป็นที่ทราบกันว่าสิ่งมีชีวิตมักมีส่วนประกอบที่สลับซับซ้อนและแตกต่างกันในแต่ละคนหรือสัตว์แต่ละตัว การวิเคราะห์ด้วย

ในตัวอย่างเลือด หรือพลาสมา หรือปัสสาวะ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีวิธีวิเคราะห์ที่เลือกวิเคราะห์เฉพาะตัวยาโดยไม่ถูกรบกวนด้วยสิ่งอื่น ๆ ในตัวอย่าง ดังนั้น ความจำเพาะของวิธีวิเคราะห์จึงสำคัญมากสำหรับการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสารต่าง ๆ

ตารางที่ 1-2 เปรียบเทียบปริมาณยาในเภสัชภัณฑ์ และระดับความเข้มข้นสูงสุดของยาในคนไทย^{5, 10-14}

ชื่อยา	ปริมาณยาในเภสัชภัณฑ์ (mg/tab)	ระดับยาสูงสุดในพลาสมา (µg/mL)
Gemfibrozil	600	24–25
Theophylline	300	10–12
Nifedipine	10	0.14–0.16
*Enalapril	10	0.035
Imipramine	50	0.2
Amitriptyline	50	0.12

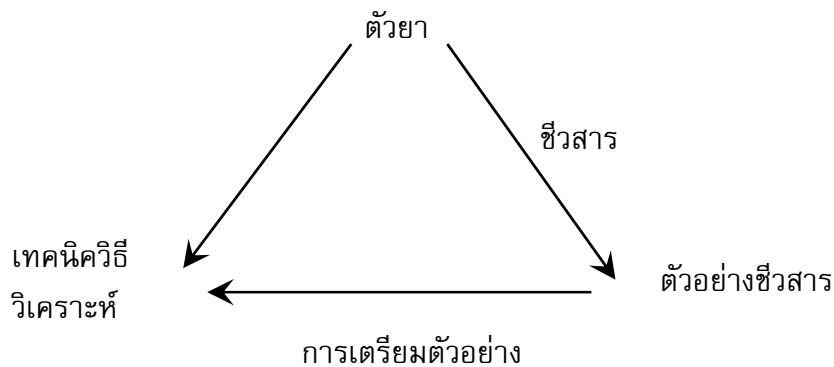
*ระดับความเข้มข้นของ Enalaprilat (ดูรูปที่ 1-1)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนี้พอจะทำให้เห็นได้ว่า เทคนิควิธีวิเคราะห์ที่ใช้วิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร กับที่ใช้ในการวิเคราะห์ตัวยาในเภสัชภัณฑ์ ต้องมีความแตกต่างกัน การวิเคราะห์ตัวยาและ/หรือสารเมแทบอไลต์ของตัวยาในตัวอย่างชีวสาร จำเป็นต้องมีลำดับขั้นตอน เพื่อให้ได้คำตอบของการวิเคราะห์ที่ถูกต้อง น่าเชื่อถือ และนำผลการวิเคราะห์ไปใช้ได้

1.3 ขั้นตอนการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร

การวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสารเป็นการประสานความรู้เข้าด้วยกันสี่ส่วน คือ ความรู้เกี่ยวกับตัวยาที่ต้องการวิเคราะห์ ความรู้เกี่ยวกับชีวสารที่นำมาเป็นตัวอย่าง ความรู้ถึงหลักการแยกสารในการจัดการกับตัวอย่างชีวสารที่มีตัวยา เพื่อเตรียมพร้อมกับการนำไปใช้วิเคราะห์ และความรู้ด้านเทคนิควิธีการวิเคราะห์ที่คัดเลือกไว้ ทั้งสี่ส่วนนี้เชื่อมโยงเกี่ยวพันกัน ดังแสดงในแผนภาพ

การประสานส่วนต่าง ๆ เหล่านี้เข้าด้วยกัน ต้องอาศัยพื้นฐานของศาสตร์หลายด้านด้วยกัน ทั้งเคมี เคมีคลินิก เคมีวิเคราะห์ ชีวเคมี สรีรวิทยา เภสัชจลนศาสตร์ ทั้งนี้ สามารถกำหนดเป็นลำดับขั้นตอนของการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสารได้ดังต่อไปนี้

1. วางแผนการวิเคราะห์ โดยดูจากสมบัติของตัวอย่างและ/หรือเมแทบอลิต์ที่ต้องวิเคราะห์ สมบัติของตัวอย่างชีวสารที่ต้องใช้ เพื่อคัดเลือกวิธีการเตรียมตัวอย่างและเทคนิควิธีวิเคราะห์ที่เหมาะสม โดยคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการนำข้อมูลจากการวิเคราะห์ไปใช้

2. ทดลองวิเคราะห์สารมาตรฐานของตัวอย่างและเมแทบอลิต์ ด้วยเทคนิควิธีวิเคราะห์ที่คัดเลือกไว้ โดยเทคนิควิธีวิเคราะห์ที่ใช้ต้องสามารถวิเคราะห์ตัวอย่างได้อย่างถูกต้องภายในเวลาที่เหมาะสม

3. เตรียมตัวอย่างชีวสารให้พร้อมสำหรับนำไปวิเคราะห์ตามวิธีในข้อ 2 ได้อย่างถูกต้อง

4. ตรวจสอบวิธีวิเคราะห์ (Bio-analytical method validation)

5. ทดสอบการใช้ได้ของวิธีวิเคราะห์กับตัวอย่างชีวสารจริงที่ได้มาจากการศึกษาในคนหรือสัตว์

ลำดับขั้นตอนที่กล่าวทั้งหมดนี้ได้นำมาใช้ในการเรียบเรียงแบ่งเป็นบท ๆ โดยเริ่มจากบทที่ 2 จากส่วนยอดของแผนภาพ คือ ส่วนของข้อมูลของตัวอย่างของชีวสาร มาสู่การเป็นตัวอย่างชีวสาร ก่อนเข้าสู่บทที่ 3 ซึ่งครอบคลุมการเตรียมตัวอย่างชีวสาร เพื่อให้พร้อมนำไปวิเคราะห์ต่อไปในบทที่ 4 และบทที่ 5 ซึ่งว่าด้วยวิธีการวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสารด้วยเทคนิคโครมาโทกราฟีและด้วยเทคนิคอิมมูโนแอสเซย์ ตามลำดับ ซึ่งนอกจากผู้อ่านจะสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้จริงยังเป็นแนวทางในการคิดค้นพัฒนา หรือดัดแปร ปรับปรุง แกไขวิธีวิเคราะห์ตัวอย่างและ/หรือเมแทบอลิต์ในชีวสารต่าง ๆ ได้

เอกสารอ้างอิง

1. Daries RO, Irvin JD, Kramsch DK, Walker JF, and Moncloa F. *Am. J. Med.* 1987; 77: 23.
2. Ulm EH. Enalapril maleate (MK-421). *Drug Metab. Rev.* 1983; 14(1): 99.
3. Asai A, Miyazawa T. *Life Sci.* 2000; 67(23): 2785.
4. Liu A, Lou H, Zhao L, Fan P. *J. Pharm. Biomed. Anal.* 2006; 40:720.
5. Thongnopnua P, Wittayalertpunya S, Rodragkwan C and Chompootaweep S. *Analytical method development for serum gemfibrozil determination by high-performance liquid chromatography.* Proceeding for the 14th Annual research meeting in Pharmaceutical Sciences, Faculty of Pharmaceutical Sciences, Chulalongkorn University, Thailand; 3 December, 1997; 15.
6. Thongnopnua P, Ampassavate C and Karnjanaves K. *Srinakharinwirot J. Pharm. Sci.* 2001; 6(1): 14.
7. Sadee W, Beelen GCM. *Drug Level Monitoring: Analytical technique, Metabolism and Pharmacokinotics.* Canada: John Wiley & Sons, 1980.
8. Matapatara W, Thongnopnua P, Lipipun V. *Asian Biomed.* 2007; 1(2): 167.
9. Thongnopnua P, Sirikatitham A. *Ephedrine analytical method development through immunoassay.* E-proceeding of 20th FAPA Congress 2004, Thailand; 30 November-3 December, 2004.
10. Thongnopnua P. *Pharmacokinetics of theophylline in Thais.* Proceeding Research conference 80th anniversary of Chulalongkorn University, 15-17 October 1997; 669.
11. Thongnopnua P, Viwatwongsa K. *J. Pharm. Biomed. Anal.* 1994; 12(1): 119.
12. Thongnopnua P, Poeknapo C. *J. Pharm. Biomed. Anal.* 2005; 37: 763.
13. Karnjanaves K, Thongnopnua P. *Thai J. Pharm. Sci.* 2003; 27 (Suppl.): 53.
14. Thongnopnua P, Karnjanaves K. *Thai J. Pharm. Sci.* 2006; 30 (Suppl.): 101.

2 ข้อมูลของตัวยาและชีวสารเพื่อการวิเคราะห์

2.1 ข้อมูลของตัวยาเพื่อการวิเคราะห์

2.2 ชีวสาร

ข้อมูลของทั้งตัวยาและชีวสารที่จะวิเคราะห์ มีความสำคัญต่อการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร ในการช่วยกำหนดวิธีการเตรียมตัวอย่างชีวสารและคัดเลือกเทคนิควิธีการวิเคราะห์ที่เหมาะสม การเข้าถึงข้อมูลที่จำเป็นและเข้าใจความหมายของข้อมูลที่ได้ ตลอดจนรู้จักนำมาใช้เพื่อประโยชน์การวิเคราะห์ เป็นสาระสำคัญของบทนี้

2.1 ข้อมูลของตัวยาเพื่อการวิเคราะห์

เมื่อต้องวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร ข้อมูลที่ต้องมีเกี่ยวกับตัวยาที่ต้องวิเคราะห์ แบ่งเป็นข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่นอกร่างกายและข้อมูลของตัวยานั้นเมื่ออยู่ในร่างกายสิ่งมีชีวิต

2.1.1 ข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่นอกร่างกาย

ข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่นอกร่างกายประกอบด้วยข้อมูลเฉพาะของตัวยานั้น ข้อมูลของตัวยาเมื่อถูกผลิตในรูปแบบเภสัชภัณฑ์ และข้อมูลตัวยาเมื่ออยู่ในตัวอย่างชีวสารที่ได้รับมาหลังจากการให้ยาเข้าสู่ร่างกายสิ่งมีชีวิต

ข้อมูลเฉพาะของตัวยา

ข้อมูลเฉพาะของตัวยาเป็นข้อมูลรายละเอียดเบื้องต้นของตัวยานั้น ๆ ซึ่งถ้าเป็นยาที่ค่อนข้างใหม่ อาจต้องสืบค้นจากเอกสารของบริษัทที่เป็นผู้ผลิตยานั้น แต่ถ้าเป็นยาที่เป็นที่รู้จัก

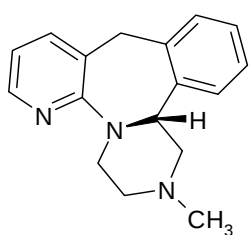
หรือผลิตรอกจำหน่ายแล้ว สามารถสืบค้นข้อมูลของตัวยานั้นได้จากเอกสารกำกับยา หรือเอกสารอ้างอิงต่าง ๆ¹⁻³ ข้อมูลเฉพาะของตัวยาที่ควรรู้ ได้แก่

• ที่มาของตัวยา

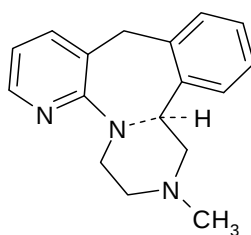
การได้มาซึ่งตัวยาหนึ่ง ๆ มีที่มาที่แตกต่างกัน การมีข้อมูลถึงที่มาของตัวยาที่ต้องการวิเคราะห์ ทำให้รู้สมบัติเบื้องต้นในการกำหนดวิธีวิเคราะห์ได้ ถึงแม้ว่าตัวยาส่วนใหญ่เป็นสารที่ได้จากการสังเคราะห์ด้วยปฏิกิริยาทางเคมี แต่ก็ยังมีที่เป็นสารเคมีกึ่งสังเคราะห์ เช่น วิตามินอี (d- α -tocopherol acetate) หรือเป็นสารจากธรรมชาติโดยตรง เช่น สารสกัดขมิ้นชัน นอกจากนี้ยังมีสารประกอบโปรตีนที่นำมาเป็นยา เช่น อินซูลิน (insulin) หรือสารชีวเคมีกึ่งสังเคราะห์ เช่น ยาเพปไทด์ (peptide drug)

• สูตรโครงสร้าง และน้ำหนักมวลต่อโมเลกุล

การได้เห็นสูตรโครงสร้างและรู้น้ำหนักมวลโมเลกุลของทั้งตัวยาและเมแทบอลิต์ เป็นข้อมูลที่เชื่อมโยงกับที่มาของตัวยา ทำให้รู้ถึงส่วนของโครงสร้างที่แสดงสมบัติเฉพาะต่าง ๆ เช่น สูตรโครงสร้างที่แสดงส่วนกำเนิดสีควบคู่ (conjugated chromophores) ช่วยบ่งบอกสมบัติการดูดกลืนแสงอัลตราไวโอเลต (ultra-violet, UV)⁴ หรือตัวยาที่สูตรโครงสร้างมีศูนย์กลางไครเรล (chiral center) เป็นข้อมูลที่ทำให้รู้การจัดตัวของโครงสร้างของตัวยานั้นว่า สามารถมีสูตรโครงสร้างได้มากกว่าหนึ่งรูปแบบเป็นเอแนนทิโอเมอร์ (enantiomer) ที่แตกต่างกันเพียงสมบัติการบิดลำแสงโพลาไรส์ (turn plane polarized light) แต่ก็มีมีความแตกต่างของฤทธิ์หรือพิษ รวมทั้งเภสัชจลนศาสตร์ของยาในร่างกาย ยกตัวอย่างเช่น ยา mirtazapine ซึ่งเป็นยารักษาโรคซึมเศร้า มีศูนย์กลางไครเรลที่ทำให้สามารถมีรูปแบบโครงสร้างเป็น (+)-(S) และ (-)-(R)-mirtazapine (รูปที่ 2-1) ทั้งสองรูปแบบมีความแตกต่างกันในการจับกับตัวรับ (receptor) และในการเกิดเมแทบอลิซึม⁵ นอกจากนี้ การแสดงหมู่ฟังก์ชันและน้ำหนักมวลโมเลกุลยังช่วยคาดคะเนการเป็นสารแสปแทนหรือเป็นอิมมูโนเจน ในการวิเคราะห์ด้วยเทคนิคทางอิมมูโน⁶

(-)-(R)-mirtazapine

(+)-(S)-mirtazapine

รูปที่ 2-1 โครงสร้างทางเคมี
ของ Mirtazapine enantiomers

• สมบัติทางเคมี สมบัติทางฟิสิกส์

ข้อมูลของสมบัติทางเคมี สมบัติทางฟิสิกส์ของตัวยาที่ต้องการวิเคราะห์ ถือเป็นข้อมูลสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ เช่น สมบัติความเป็นกรด-เบส การละลายของตัวยาในตัวทำละลายต่าง ๆ การดูดกลืนแสง จุดหลอมเหลวหรือจุดเดือด

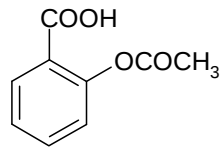
ข้อมูลของตัวยาในรูปเภสัชภัณฑ์

แม้เป็นการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร นักวิเคราะห์ต้องรับรู้ข้อมูลของตัวยาว่าตัวยาในตัวอย่างชีวสารนั้นได้จากการให้ยาด้วยทางใด เช่น ด้วยการรับประทานหรือฉีดเข้าหลอดเลือด หรือโดยการเหน็บ ฯลฯ อยู่ในรูปแบบเภสัชภัณฑ์อะไร เช่น เป็นยาเม็ด ยาเม็ดเคลือบฟิล์ม แคปซูล หรือยาน้ำ เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีตัวยาเดียวในเภสัชภัณฑ์หรือร่วมกับตัวยาอื่น ๆ ต้องใช้ขนาดยา (dose) ในการศึกษาเพื่อการเก็บตัวอย่างชีวสารจำนวนเท่าใด ตัวยาในเภสัชภัณฑ์กับตัวยาที่ออกฤทธิ์เป็นตัวย่อยกันหรือไม่ เมแทบอลิต์มีฤทธิ์ในการรักษาหรือไม่ หากทั้งตัวยาและเมแทบอลิต์มีผลในการรักษา ต้องมีข้อมูลของทั้งตัวยาและสารเมแทบอลิต์ เพราะต้องทำการวิเคราะห์ทั้งตัวยาและเมแทบอลิต์ เช่น pentoxifylline มี hydroxyl pentoxifylline เป็นเมแทบอลิต์ที่มีฤทธิ์ด้วย จำเป็นต้องมีข้อมูลของทั้งสองตัวเพื่อใช้ในการกำหนดการวิเคราะห์

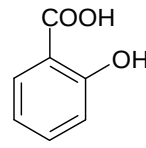
ข้อมูลของตัวยาในตัวอย่างชีวสาร

ชีวสารที่นำมาเป็นตัวอย่างเพื่อวิเคราะห์ เช่น พลาสมา น้ำลาย ปัสสาวะ ฯลฯ มีสมบัติเฉพาะของแต่ละชีวสาร ซึ่งอาจไปมีผลต่อตัวยาบางชนิดในตัวอย่างชีวสารได้ ควรมีข้อมูลของตัวยาในชีวสารก่อนการวิเคราะห์โดยเฉพาะหากตัวอย่างชีวสารเป็นเลือดหรือพลาสมาหรือซีรัม เพราะในเลือดมีเอนไซม์เอสเตอเรส (esterase) ซึ่งหากตัวยามีหมู่เอสเตอร์ในสูตรโครงสร้าง อาจถูกเอนไซม์เอสเตอเรสเปลี่ยนแปลงขณะเก็บในหลอดทดลองได้ ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดกับตัวอย่างพลาสมาที่เก็บจากการรับประทานยาเม็ด aspirin (acetyl salicylic acid)⁷⁻⁸ โดยหากไม่เติมโซเดียมฟลูออไรด์ลงไปในหลอดที่ใช้เก็บตัวอย่างพลาสมา ตัวยา aspirin ในพลาสมาจะถูกเปลี่ยนแปลงโดยเอนไซม์ไปเป็นกรดซาลิไซลิก ทำให้ได้ผลการวิเคราะห์ที่ผิดไปจากความเป็นจริงได้ erythromycin propionate⁹ และ cocaine¹⁰ ก็เป็นตัวยาที่มีปัญหาดังกล่าวเช่นกัน ซึ่งป้องกันด้วยการเก็บตัวอย่างพลาสมาในหลอดที่มีสารโซเดียมฟลูออไรด์เช่นเดียวกับ aspirin หรือในตัวยา etretinate ซึ่งไวต่อการเกิดออกซิเดชัน จำเป็นต้องเก็บตัวอย่างเลือดที่มีตัวยา etretinate ในภาชนะที่เติมสาร BHT (butylated hydroxytoluene)¹¹⁻¹²

เพื่อป้องกันการเกิดออกซิเดชันของตัวยาในตัวอย่างชีวสาร หรือหากเป็นตัวยาในปัสสาวะ ซึ่งความเป็นกรด-เบสของปัสสาวะอาจมีผลต่อความคงตัวของตัวยาหรือเมแทบอลิต์ที่ถูกขับออกมาในปัสสาวะได้ ก็ต้องมีการปรับ pH ของปัสสาวะก่อนการเก็บ

Aspirin
(Acetyl salicylic acid)

Salicylic acid

ข้อมูลของตัวยาในตัวอย่างชีวสารมีความสำคัญอย่างมากต่อการวิเคราะห์ ต้องตระหนักไว้เสมอว่า **สภาพของตัวยา หรือสารเมแทบอลิต์ในตัวอย่างชีวสารที่ต้องการวิเคราะห์ ต้องอยู่ในสภาพเช่นเดียวกับเมื่ออยู่ในร่างกาย ณ เวลาที่เก็บตัวอย่างชีวสารจากสิ่งมีชีวิต** ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ผลการวิเคราะห์ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง

2.1.2 ข้อมูลของตัวยาเมื่ออยู่ในร่างกายสิ่งมีชีวิต

ตัวยาในรูปแบบสัณฐานหรือในรูปแบบที่เตรียมเพื่อการศึกษาวิจัย เมื่อถูกนำเข้าสู่ร่างกายสัตว์หรือคน ข้อมูลของตัวยาที่ควรรู้เพื่อการวิเคราะห์ คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงของตัวยานั้นในร่างกายสิ่งมีชีวิต ตั้งแต่การที่ตัวยาถูกดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต การเกิดการเปลี่ยนแปลงของตัวยา เช่น การเกิดเมแทบอลิซึม โดยเฉพาะการเกิดเมแทบอลิต์ที่มีฤทธิ์ในการรักษา การกระจายของตัวยาในร่างกาย ตลอดจนการที่ตัวยาถูกกำจัดออกจากร่างกาย ข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลเภสัชจลนศาสตร์ของตัวยาและ/หรือเมแทบอลิต์ของตัวยานั้น ซึ่งแสดงด้วยค่าพารามิเตอร์ต่าง ๆ ค่าพารามิเตอร์ทางเภสัชจลนศาสตร์ของตัวยาวิเคราะห์ที่ควรรู้ ได้แก่

ค่าระดับยาสูงสุดในร่างกาย (Maximum drug concentration, C_{max})

ค่าระดับยาสูงสุดในร่างกายเป็นค่าความเข้มข้นสูงสุดของตัวยาที่ศึกษา เมื่อให้เข้าสู่ร่างกายสิ่งมีชีวิต โดยถ้าให้เภสัชภัณฑ์ด้วยการรับประทาน เวลาที่ตรวจพบระดับยาสูงสุด (t_{max}) อาจเร็วหรือช้าขึ้นกับการดูดซึมของตัวยาเข้าสู่กระแสโลหิต แต่หากฉีดเภสัชภัณฑ์เข้าหลอดเลือดจะปรากฏค่าความเข้มข้นสูงสุดของตัวยา (C_{max}) ทันทีที่ตัวยาเข้าสู่กระแสโลหิต ทั้งค่า t_{max}

และ C_{max} ของตัวยาที่ต้องวิเคราะห์ มีประโยชน์ในการช่วยกำหนดช่วงความเข้มข้นของตัวยาในตัวอย่างชีวสารที่วิเคราะห์และช่วงความถี่ห่างของการเก็บตัวอย่าง

ค่าครึ่งชีวิตในการกำจัดออกของตัวยาในร่างกาย (Elimination half-life, $t_{1/2}$)

ค่าครึ่งชีวิตเป็นค่าที่บ่งบอกระยะเวลาที่ระดับตัวยาในกระแสโลหิตลดลงไปครึ่งหนึ่ง หรือร้อยละ 50 ของปริมาณทั้งหมดที่เข้าสู่กระแสโลหิต เนื่องจากถูกกำจัดออกจากร่างกาย ค่า $t_{1/2}$ นี้ มีประโยชน์ในการช่วยกำหนดระยะเวลาของการเก็บตัวอย่างชีวสารเพื่อการวิเคราะห์ โดยเฉพาะในการศึกษาเภสัชจลนศาสตร์ หรือการศึกษาชีวสมมูลของตัวยา

ค่าปรากฏปริมาตรการกระจายตัวของตัวยา (Apparent volume of distribution, V_{dapp})

ค่าปรากฏปริมาตรการกระจายตัว หรือค่า V_{dapp} เป็นค่าคงที่ ที่แสดงความสัมพันธ์ของความเข้มข้นของตัวยาในพลาสมากับปริมาณตัวยาทั้งหมดในร่างกาย V_{dapp} มีค่ามากหรือน้อย ขึ้นกับสมบัติของตัวยาในการจับกับพลาสมาโปรตีน หรือกระจายไปในเนื้อเยื่อต่างๆ หากตัวยามีการจับกับพลาสมาโปรตีนมาก จะปรากฏความเข้มข้นของตัวยาในพลาสมาหรือในกระแสโลหิตมาก V_{dapp} ของตัวยานั้นจะมีค่าน้อยกว่าการที่ตัวยาจับกับเนื้อเยื่อต่างๆ ค่าของ V_{dapp} มีหน่วยเป็นลิตร (L) หรือ เป็น L/Kg ตัวอย่างค่า V_{dapp} ของตัวยาต่าง ๆ ในคนปกติที่มีน้ำหนักตัว 70 kg แสดงในตารางที่ 2-1

ตารางที่ 2-1 ตัวอย่างค่าปรากฏปริมาตรการกระจายตัว (V_{dapp}) ของตัวยาต่างๆ*

<10 L	10-20 L	20-40 L	40-100 L	>100 L
Chlorpropamide	Amikacin	Chlordiazepoxide	Carbamazepine	Digoxin
Furosemide	Amoxicillin	Digitoxin	Lithium	Morphine
Tolbutamide	Aspirin	Lignocaine	Nifedipine	Nortriptyline
Valproic acid	Cephalexin	Phenobarbital	Paracetamol	Procainamide
Warfarin	Gentamicin	Methotrexate	Phenytoin	Propanolol
	Indomethacin	Theophylline	Procainamide	Quinidine
	Salicylic acid	Vancomycin	Propranolol	Terbutaline

* ดัดแปลงจาก Shargel L, Wu-Pong S, and Yu ABC. Applied pharmaceuticals and pharmacokinetics 5th. McGraw-Hill, 2005, pp. 864-868.

ค่า V_{dapp} จึงเป็นอีกพารามิเตอร์ทางเภสัชจลนศาสตร์ที่มีประโยชน์ในการกำหนดช่วงเวลาการเก็บตัวอย่างและกำหนดวิธีวิเคราะห์ โดยตัวยาที่มีค่า V_{dapp} มากมักมีค่าความเข้มข้นของตัวยานั้นในกระแสโลหิตค่อนข้างต่ำ วิธีวิเคราะห์ที่ใช้จึงควรมีความไวสูงมาก ขณะเดียวกันช่วงเวลาการเก็บตัวอย่างชีวสารเพื่อการวิเคราะห์ก็อาจต้องยาวนานขึ้น เพื่อครอบคลุมเวลาทั้งหมดของตัวยานั้นในร่างกาย

2.1.3 สารมาตรฐานของตัวยา

เมื่อมีข้อมูลต่างๆ ของตัวยาแล้ว สิ่งที่ขาดไม่ได้ในการวิเคราะห์ตัวยาในตัวอย่างชีวสาร คือการที่ต้องมีสารมาตรฐานของตัวยาและ/หรือเมแทบอลิต์ เพื่อใช้ในการพัฒนาวิธีวิเคราะห์ขึ้นมาใหม่ หรือการดัดแปรปรับปรุงวิธีวิเคราะห์ที่มีอยู่ โดยการเติมสารมาตรฐานนั้นลงไปในช่วงเวลาที่เลือกมาเป็นตัวอย่าง เป็นการจำลองตัวอย่างชีวสารเพื่อการวิเคราะห์ และยังเป็นการวิเคราะห์เพื่อใช้ในการสร้างเส้นกราฟเทียบมาตรฐาน (calibration curve) ในทุกครั้งที่ทำการวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสาร

สมบัติของสารมาตรฐาน สารมาตรฐานอ้างอิง

สารมาตรฐาน (standard) หรือสารมาตรฐานอ้างอิง (reference standard) เป็นตัวยาหรือเมแทบอลิต์ที่มีความบริสุทธิ์สูงมาก จึงมีราคาค่อนข้างสูง ซึ่งหากได้จากการสังเคราะห์ ควรมีเอกสารกำกับความบริสุทธิ์ของตัวยาแนบมาด้วย แต่หากสังเคราะห์ขึ้นใช้เองในห้องปฏิบัติการ หรือซื้อมาจากแหล่งอื่น ควรต้องตรวจสอบความบริสุทธิ์ของสารก่อนนำมาใช้ ซึ่งทำได้โดยการนำสารมาหาจุดหลอมเหลว สารที่บริสุทธิ์มีช่วงของการหลอมเหลวค่อนข้างแคบ โดยเทียบค่าหรือช่วงการหลอมเหลวกับค่ามาตรฐานของตัวยานั้นที่มีกำหนดไว้ หากตัวยามีสมบัติการดูดกลืนแสงอัลตราไวโอเลต การกราฟดูลักษณะของสเปกตรัมเทียบกับสเปกตรัมมาตรฐาน ก็ช่วยบ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ได้เช่นกัน โดยทั่วไป หากการตรวจค่าการหลอมเหลวและอัลตราไวโอเลตสเปกตรัมมีความใกล้เคียงหรือเหมือนข้อมูลมาตรฐาน ให้ถือว่าสารที่มีอยู่มีความบริสุทธิ์ประมาณ 98% แต่หากการตรวจสอบได้ผลค่อนข้างแตกต่าง อาจต้องทำการตรวจพิสูจน์เอกลักษณ์ของสารด้วยเทคนิคอินฟราเรดสเปกโทสโกปี (IR spectroscopy) และ/หรือควบคู่กับการใช้สเปกโทสโกปีมวล (mass spectroscopy) และเอ็นเอ็มอาร์สเปกโทสโกปี (NMR spectroscopy) และควรมีการทำให้สารบริสุทธิ์มากขึ้นเพื่อทดสอบสมบัติใหม่ การทำสารให้บริสุทธิ์สามารถทำได้ง่าย ๆ โดยใช้การตกผลึกในตัวทำละลายที่เหมาะสม หรืออาจเป็นการระเหิด ทั้งนี้ขึ้นกับสมบัติของตัวยานั้น ๆ

สารมาตรฐานใช้งาน (working standard) เป็นสารมาตรฐานที่มีความบริสุทธิ์น้อยกว่า สารมาตรฐานอ้างอิง โดยทั่วไปมักมีความบริสุทธิ์ประมาณ 90-95% เนื่องจากการวิเคราะห์ตัวอย่างในตัวอย่างชีวสารเป็นการวิเคราะห์สารปริมาณน้อย (trace analysis) และชีวสารแต่ละชนิดก็ ยังมีความสลับซับซ้อนในตัวเอง ดังนั้น สารมาตรฐานที่ควรใช้ในการวิเคราะห์ตัวอย่างในชีวสาร จึงแนะนำให้ใช้สารมาตรฐานอ้างอิงเท่านั้น

ข้อมูลต่าง ๆ ของตัวอย่างที่เกี่ยวข้องกับความเป็นสารละลาย นับเป็นข้อมูลที่จำเป็นและมีประโยชน์ในกระบวนการวิเคราะห์ตัวอย่างชีวสาร เพราะการที่จะวิเคราะห์ตัวอย่างในชีวสารได้ ตัวอย่างจำเป็นต้องอยู่ในสภาพที่ละลายอยู่ในชีวสารที่จะวิเคราะห์นั้น ข้อมูลการละลายของตัวอย่างในตัวทำละลายต่าง ๆ และค่าคงที่ของการแตกตัวของตัวอย่างในสารละลาย (Dissociation constant) เป็นประโยชน์อย่างมากในการกำหนดวิธีการเตรียมตัวอย่างชีวสารเพื่อการวิเคราะห์ ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียดเพิ่มเติมในบทที่ 3

การเก็บรักษาสารมาตรฐาน

สารมาตรฐานของตัวอย่างหรือเมแทบอลิต์ชนิดใดชนิดหนึ่งที่ใช้ในการวิเคราะห์ ควรมีวิธีการเก็บรักษาอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อให้สารมาตรฐานนั้นคงสภาพหรือสมบัติของตัวเอง ตลอดเวลาที่ต้องใช้สารมาตรฐานนั้น หากมีปริมาณของสารมาตรฐานค่อนข้างมากอยู่ในขวดหรือภาชนะเฉพาะ ควรแบ่งสารมาตรฐานนั้นใส่ขวดแก้วซึ่งมักใช้สีชา โดยแบ่งไว้ในปริมาณที่พอใช้ในการวิเคราะห์และเก็บไว้ในภาชนะที่มีสารดูดความชื้นที่อุณหภูมิห้องหรือที่อุณหภูมิ 4°C ตามแต่ความคงตัวของสารแต่ละตัว โดยทั่วไปแล้วการเก็บสารที่อุณหภูมิต่ำ รักษาสภาพเดิมของสารได้ดีกว่า

ภาชนะที่ใส่สารมาตรฐานต้องปิดฉลาก บอกชื่อสาร วันหมดอายุ (หากมี) ความบริสุทธิ์ น้ำหนักสารที่บรรจุอยู่ภายใน และหักกลบออกทุกครั้งที่น่าสารออกมาใช้โดยบันทึกการใช้ทุกครั้ง

2.2 ชีวสาร

ชีวสาร เป็นคำรวม มีความหมายกว้าง สืบถึงสารที่อาจอยู่ในสถานะของแข็ง ของเหลว หรือแก๊ส ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตไม่ว่าเป็นคนหรือสัตว์ ในการวิเคราะห์อาจมีการใช้คำชีวสารตามบทบาทต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.2.1 ตัวกลางชีวสาร และตัวอย่างชีวสาร

ตัวกลางชีวสาร (Biologic media)

เมื่อตัวยานำเข้าสู่ร่างกายสิ่งมีชีวิตไม่ว่าคนหรือสัตว์ และไม่ว่าผ่านทางให้ยาอย่างไร อาจเป็นการรับประทาน การฉีด การเหน็บ ฯลฯ ตัวยาจะออกฤทธิ์ได้ต้องเข้าสู่กระแสโลหิต ซึ่งนำพาตัวยาไปยังอวัยวะและส่วนต่างๆ ของร่างกาย อวัยวะใดของร่างกายที่ตัวยาถูกพาไป เรียกอวัยวะนั้นว่าเป็น “ตัวกลางชีวสาร” ทุกส่วนของร่างกายตั้งแต่ศีรษะจรดเท้าเป็นตัวกลางชีวสารได้ทั้งสิ้น เช่น เส้นผม เล็บ น้ำมัน น้ำลาย เลือด ปัสสาวะ

การที่ตัวยาถูกพาไปสู่ส่วนใดของร่างกายขึ้นกับสมบัติทางเคมีและสมบัติทางฟิสิกส์ของตัวยานั้นๆ ในร่างกาย ดังนั้น ตัวกลางชีวสารของตัวยาหนึ่งจึงอาจแตกต่างไปจากอีกตัวยาหนึ่งได้ ยกตัวอย่างเช่น น้ำไขสันหลัง (cerebrospinal fluid, CSF) เป็นตัวกลางชีวสารของยาต้านการชัก แต่ไม่เป็นตัวกลางชีวสารของยาปฏิชีวนะ นอกจากนี้การดัดแปรสูตรโครงสร้างของตัวยา หรือการปรับปรุงสูตรตำรับ หรือรูปแบบของผลิตภัณฑ์ สามารถปรับเปลี่ยนสมบัติของตัวยา ส่งผลต่อความจำเพาะของตัวยาต่อตัวกลางชีวสารได้ เช่น ยารักษาโรคมะเร็ง มีเซลล์มะเร็งเป็นตัวกลางชีวสาร

ตัวอย่างชีวสาร (Biologic samples)

ในการวิเคราะห์ตัวยาจากชีวสาร จำเป็นต้องพิจารณาเลือกตัวกลางชีวสารที่เหมาะสมมาเป็นตัวอย่างชีวสารเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ ตัวยาหนึ่ง ๆ เมื่อเข้าสู่ร่างกายสิ่งมีชีวิตมีตัวกลางชีวสารสำหรับตัวยานั้นได้หลายชนิด เช่น ยาที่ใช้รับประทาน อย่างน้อยมีทางเดินอาหาร เยื่อบุกระเพาะอาหาร เยื่อบุลำไส้ เลือด ปัสสาวะ เป็นตัวกลางชีวสาร ตัวกลางชีวสารใดถูกนำมาเป็นตัวอย่างเพื่อใช้ในการวิเคราะห์ตัวยา เรียกตัวกลางชีวสารนั้นว่า “ตัวอย่างชีวสาร” การนำตัวกลางชีวสารใดมาใช้เป็นตัวอย่างชีวสารในการวิเคราะห์ ควรพิจารณาถึงวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการที่ต้องวิเคราะห์ตัวยานั้น ดังประมวลไว้ในตารางที่ 2-2

นอกเหนือจากวัตถุประสงค์ข้างต้น ปัจจัยที่ควรคำนึงในการเลือกตัวอย่างชีวสาร ได้แก่ ปริมาณหรือความเข้มข้นของตัวยาในตัวกลางชีวสาร และความยากง่ายของการนำตัวกลางชีวสารนั้นมาเป็นตัวอย่าง ทั้งนี้ ยังมีการแบ่งลักษณะของตัวอย่างชีวสารเป็น **ตัวอย่างชีวสารสามัญ (common biologic sample)** และ **ตัวอย่างชีวสารเฉพาะ (specific biologic sample)**

ความแตกต่างระหว่างตัวอย่างชีวสารสามัญและตัวอย่างชีวสารเฉพาะ คือ ตัวอย่างชีวสารสามัญเป็นตัวกลางชีวสารที่เป็นที่คุ้นเคยและถูกนำมาใช้เป็นตัวอย่างชีวสารในการ

วิเคราะห์ตัวยา เช่น เลือด ปัสสาวะ น้ำลาย ขณะที่ตัวอย่างชีวสารเฉพาะเป็นตัวอย่างชีวสารที่จำเพาะกับตัวยานั้น ๆ หรือจำเพาะกับการตอบคำถามหรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการ โดยไม่มีทางเลือกเป็นตัวอย่างชีวสารอื่น เช่น เยื่อบุกระเพาะอาหารเป็นตัวอย่างชีวสารเฉพาะในการตรวจสอบการสลายตัวของ amoxicillin ด้วยกรดในกระเพาะอาหาร เมื่อมี omeprazole ร่วมด้วย¹³

การเก็บตัวอย่างชีวสารจากคนหรือสัตว์อาจทำให้คนหรือสัตว์นั้นได้รับการเจ็บปวดได้ จึงมีการแบ่งตัวอย่างชีวสารเป็น **ประเภทที่ทำให้ผู้ให้ตัวอย่างเจ็บตัว (invasive biologic sample)** เช่น การเก็บตัวอย่างเลือด เยื่อบุกระเพาะอาหาร หรือ **ประเภทที่ผู้ให้ตัวอย่างไม่ต้องเจ็บตัว (non-invasive biologic sample)** เช่น การเก็บตัวอย่างน้ำลาย ปัสสาวะ

ตารางที่ 2-2 ตัวอย่างชีวสารตามวัตถุประสงค์ต่าง ๆ

วัตถุประสงค์	สิ่งมีชีวิตที่ใช้	ตัวอย่างชีวสาร
การวิจัยพัฒนาดัวยาและสูตรตำรับยา (Research & Development, R&D)		
- อัตราสารเข้าระบบชีวภาพ	ทั้งคนและสัตว์	เลือด/พลาสมา/ซีรัม
- เกล็ดขจลนศาสตร์	สัตว์ทดลอง	เลือด/พลาสมา/ซีรัม ปัสสาวะ
- กระบวนการเมแทบอลิซึม	สัตว์ทดลอง	เลือด/พลาสมา/ซีรัม ปัสสาวะ อุจจาระ
- การดูดซึมของตัวยา	คน	เลือด/พลาสมา/ซีรัม และอุจจาระ
- ชีวสมมูล	คน	เลือด/พลาสมา/ซีรัม
- การกระจาย/การสะสมของตัวยา	สัตว์ทดลอง	ทุกตัวกลางชีวสารที่ตัวยาระบายตัวไปถึง
การตรวจติดตามระดับยา (Therapeutic Drug Monitoring, TDM)		
- ความเข้มข้นของตัวยา	ผู้ป่วย	พลาสมา/น้ำลาย
การตรวจสอบการใช้ยาในทางที่ผิด (drug abuse)		
- ความเข้มข้นของตัวยา	คน	เส้นผม/ปัสสาวะ
การตรวจทางนิติวิทยาศาสตร์ (forensic sciences) โดยเฉพาะความเป็นพิษจากยา¹⁴		
- ความเข้มข้นของตัวยา	คน	น้ำในกระเพาะอาหาร/เลือด/ปัสสาวะ และอื่นๆ ขึ้นกับสภาพของตัวอย่าง

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นตัวอย่างชีวสารสามัญ หรือตัวอย่างชีวสารเฉพาะ หรือผู้ให้ตัวอย่างต้องเจ็บตัวหรือไม่เจ็บตัว นักวิเคราะห์ควรทำความเข้าใจกับตัวอย่างชีวสารแต่ละชนิด เข้าใจตั้งแต่ส่วนประกอบและหน้าที่ของชีวสารนั้นในร่างกาย ตัวอย่างที่อยู่ในชีวสารนั้น วิธีการเก็บตัวอย่างชีวสารจากสิ่งมีชีวิต ตลอดจนการเก็บรักษาตัวอย่างชีวสารที่ได้มาเพื่อการวิเคราะห์ โดยมีหลักสำคัญคือ **สภาพของตัวอย่างในตัวอย่างที่นำมาวิเคราะห์ ต้องไม่ต่างจากสภาพ ณ เวลาที่เก็บตัวอย่างนั้นมาจากสิ่งมีชีวิต** ทั้งนี้จะได้กล่าวในรายละเอียดของแต่ละตัวอย่างชีวสารต่อไป

2.2.2 ตัวอย่างชีวสารสามัญ (Common biologic samples)

ตัวอย่างชีวสารสามัญที่เป็นที่คุ้นเคยในการนำมาวิเคราะห์ด้วยยาและ/หรือเมแทบอลิซึมของตัวยา ได้แก่ เลือด หรือพลาสมา หรือซีรัม น้ำลาย ปัสสาวะ อุจจาระ

ปัจจุบันการดำเนินการใดๆ เกี่ยวกับการใช้ตัวอย่างชีวสารจากสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ จำเป็นต้องผ่านความเห็นชอบและอนุมัติ โดยคณะกรรมการพิจารณาด้านจริยธรรมการศึกษา ทดลองในคนหรือในสัตว์ก่อนจึงจะดำเนินการได้

2.2.2.1 เลือด พลาสมา ซีรัม (Whole blood, blood plasma, blood serum)¹⁵⁻¹⁸

เลือดหรือโลหิตของคนหรือสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีลักษณะเป็นของเหลวข้นสีแดงเข้ม อยู่ภายในหลอดเลือดแดง หลอดเลือดดำหรือหลอดเลือดฝอย เลือดในหลอดเลือดมีการเคลื่อนไหลหมุนเวียนและกระจายสู่เนื้อเยื่อต่างๆทั่วร่างกาย เลือดจึงเป็นตัวอย่างชีวสารที่ดีของตัวยาต่างๆ ที่ถูกดูดซึมเข้าสู่กระแสโลหิต แต่ในทางปฏิบัติในการวิเคราะห์ด้วยยาหรือเมแทบอลิซึมในตัวอย่างชีวสาร พลาสมาหรือซีรัมมักถูกใช้เป็นตัวอย่างชีวสารมากกว่าเลือด ทั้งนี้เพราะการเตรียมตัวอย่างพลาสมาหรือซีรัมเพื่อการวิเคราะห์ด้วยยาทำได้สะดวกกว่าการใช้ตัวอย่างเลือด เลือดถูกนำมาเป็นตัวอย่างชีวสารเฉพาะในกรณีที่ต้องการได้ข้อมูลของตัวยาที่เกี่ยวข้องกับส่วนของเลือดหรือเม็ดเลือดเท่านั้น

ส่วนประกอบและหน้าที่

เลือด (whole blood) ทั้งหมดในร่างกายของคน คิดเป็นประมาณร้อยละ 7-8 ของน้ำหนักตัว ดังนั้นผู้ใหญ่ที่มีน้ำหนักตัว 70 kg มีเลือดในร่างกายเท่ากับ 5-6 ลิตร เลือดมีความเป็นด่างเล็กน้อย มี pH ประมาณ 7.35-7.45 เลือดหนึ่งปริมาตรมีน้ำหนักมากกว่าน้ำเล็กน้อย (ค่าความถ่วงจำเพาะ 1.055-1.065) แต่มีความหนืดมากกว่าน้ำประมาณ 5-6 เท่า ความหนืดนี้